

¹⁹ Левенець Ю. Указ. праця. – С.384–385.

²⁰ Грушевський М. Звичайна схема «руської» історії й справа раціонального укладу історії східного слов'янства // Статті по славянознавству / Под. ред. акад. В.И.Ламанского). – Санкт-Петербург, 1904. – С.299–300.

²¹ Кузык Б.Н., Яковец Ю.В. Цивілізації: теорія, історія, діалог, майбутнє. – Т.IV: Истоки и вершины восточнославянской цивилизации. – Москва, 2008. – С.9, 181, 405.

²² Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть. – К., 1991. – С.31, 111–112.

²³ Грушевський М. На порозі нової України. – К., 1991. – С.33.

The article examines the last stage of evolution of modern self-named autochthonous population of the southern part of Eastern Europe – the Ukrainians – starting with the time when Cossack chronicles by Samovydets', Hrabianka and Velychko were written and ending with works of M.Hrushevs'kyi, who gave special role to T.Shevchenko in this process.

А.В.Блануца*

РИНОК ЗЕМЛІ У ВЕЛИКОМУ КНЯЗІВСТВІ ЛИТОВСЬКОМУ В 1529–1566 рр.: ДЖЕРЕЛОЗНАВЧІ, ПРАВОВІ ТА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ

У статті розкрито джерелознавчі, правові та соціально-економічні аспекти ринку нерухомості (землі) у Великому князівстві Литовському за період чинності I Литовського статуту, положення якого регулювали умови обігу шляхетської земельної власності. Угоди купівлі-продажу, оренди, застави, обміну, дарування тощо закріплювалися на юридичному рівні (листи-дозволи на здійснення операцій із нерухомістю («консенси»), листи-підтвердження («потвержене»)). У додатках подано типові зразки угод купівлі-продажу, дарування, обміну, а також підтвердний лист на купівлю.

Володіння земельною власністю у Великому князівстві Литовському (далі – ВКЛ) було шляхетською прерогативою. Право розпоряджання земельним фондом у державі мав великий князь литовський, а шляхта (князі, пани і зем'яни) отримала лише частину відповідних повноважень, які у до-статутівий період регулювалися уставними земськими грамотами, а з прийняттям I Литовського статуту (далі – I ЛС) – його артикулами.

Правовою підставою на володіння чи розпоряджання шляхтою певними маєтностями стали великокнязівські привілеї – листи-надання, привілеї та підтвердження¹. Перерозподіл же земельної власності всередині шляхетської корпорації здійснювався шляхом укладання трансакційних угод (купівля-продаж, застава, оренда, обмін, дарування). Отже, звернімося до артикулів I ЛС², якими у ВКЛ регулювалися ринки землі та нерухомості.

Насамперед відзначимо, що наскрізною темою у I ЛС проходить питання земельної власності, умови її набуття, перерозподілу та втрати. Уже в арт.2 (розд.I) указуються типи набуття володінь: за правом вотчинного успадкування, вистлуги та купівлі. Причому з усіх земель шляхта мала нести зем-

* Блануца Андрій Васильович – канд. іст. наук, ст. наук. співроб. відділу історії України середніх віків та раннього нового часу Інституту історії України НАНУ.

E-mail: an_blan@mail.ru

ську (воєнну) службу на господаря, окрім тих, які були у заставі (розд.ІІ). Незалежно від типів набуття чи тримання земельних володінь, шляхта ВКЛ їх безповоротно втрачала на користь великого князя у разі державної зради. Ті шляхтичі, які придбали землю у власника, котрий невдовзі втік до ворожої сторони, зобов'язувалися присягнути, вказуючи на незнання скоєного вчинку попереднього власника. Відмова від присяги автоматично призводила до втрати набутих володінь (арт.3, розд.І). Утеча або зрада того чи іншого шляхтича призводила також до позбавлення права на маєтності зрадника його дітей та близьких родичів. Такі землі переходили до великокнязівського домену і могли слугувати резервом для пожалувань іншим шляхтичам.

Наприклад, після втечі до Московії князів Василя та Семена Масальських усі маєтності, якими вони володіли у ВКЛ, відійшли до великокнязівського домену і були надані московським боярам, що перейшли на службу до великого князя литовського³. Так, у 1534 р. Сигізмунд I Старий надав боярському сину Івану Поросукуву на «хлебокормление» чотирьох чоловік і чотири землі «пустовских» під Василішками, якими раніше володів князь В.Масальський⁴. Цього ж року господар у своєму листі до василішського і марківського державці пана Яна Миколайовича Радивіловича наказував надати на «хлебокормление» боярському синові Федорові Селеву двох чоловік і три землі «пустовских» у Василішках, що відійшли до великого князя після зради і втечі до Москви князя Василя Масальського⁵. Другим листом великий князь наказував василішському і марківському державці панові Радивіловичу надати на «хлебокормление» боярському сину Івану Козиновичу одного чоловіка і дві землі «пустовских» у Василішках⁶. За кілька місяців до книги Литовської метрики було зроблено запис – внесено список бояр московського князя, яким Сигізмунд I Старий наказав давати осілості на «хлебокормление» у Василішках і Жолудку, які до цього «відбив» князь Василь Масальський⁷. У даному випадку норма, за якою великому князеві заборонялося надавати землі у ВКЛ іноземцям (арт.3, розд.ІІІ), не порушувалася, оскільки московські бояри присягли на вірність Сигізмундові I Старому, ставши, відповідно, його підданими. Діти та кривні близькі зрадника могли зберегти за собою землі лише у тому випадку, коли ще до втечі (чи зради) їхній батько розподілив свої землі між ними. У такому разі на користь господаря припадала лише частина землі зрадника, а діти залишали за собою свої частки володіння (арт.4, розд.І). Саме вказані норми I ЛС визначали верховне право великого князя на розпорядження земельним фондом ВКЛ.

У сфері визначення правил та умов обігу земельної власності шляхти ВКЛ ключове положення унормовував арт.15, розд.І, згідно з яким шляхтичам надавалося право відчужувати (продавати, віддавати, дарувати) не більше 1/3 маєтності⁸, а 2/3 віддавати у заставу (арт.16, розд.І) з обов'язковим викупом, тому що на заставні володіння не поширювалося право давності (арт.5, розд.Х). Артикул 15 (розд.І) визначав і процедуру здійснення операцій із нерухомістю. Так, шляхтич, який вирішив відчужити частину свого володіння, зобов'язувався отримати відповідний дозвіл у самого господаря, а за його відсутності – у воєводських та повітових урядників (панів, воєвод, маршалків, старост). Причому у разі відчуження на землі, надані за особистим привілеєм великого князя, дозволи мали видаватися ним персонально. За цим же артикулом передбачалися штрафні санкції за зловживання при здійсненні відчуження маєтностей чи земель. Так, якщо відчужувалася понад третина маєтності і за неї вже були сплачені кошти, то така трансакція мала бути скасована. У випадку, якщо кошти, сплачені за третину маєтності, перевищували її реальну вартість, то їх надлишок переходив до велико-

князівської скарбниці. Таким чином, норми І ЛС передбачали можливі зловживання, а також механізм їх подолання.

Правомочність володіння маєтностями чи землями визначалася правом давності. Так, якщо шляхтич, котрий у результаті трансакції отримав ту чи іншу маєтність і не пред'явив перед урядом (повітовим або великокнязівським) відповідні документи, тобто не здійснив запис до канцелярських чи повітових судових книг протягом 10 років, втрачав юридичні підстави на володіння. Якщо маєтність у власність чи володіння отримувач неповнолітній шляхтич, то право давності починали рахувати від часу його повноліття (для чоловіків – з 18, для жінок – з 15 років). Право давності не розповсюджувалося на шляхтичів, які перебували за межами ВКЛ, а початок дії цієї норми відраховувався від часу повернення на батьківщину (арт.18, розд.І).

Не менш важливе значення для ринку нерухомості мало положення, за яким землі, надані шляхтичам за часів Казимира Ягеллончика, проте не підтверджені за часів правління його наступника – Александра Ягеллончика, усе ж визнавалися власністю тієї чи іншої особи (арт.19, розд.І). Яскравою ілюстрацією тут виступає декларований литовськими володарями постулат «старини не рухаємо, новин не вводимо», яким гарантувалася непорушність усіх давніх «добрих» порядків, у тому числі й один із базових у ВКЛ – право власності або володіння на землю.

Як показувала практика, дозволи великого князя чи його представників на місцях здебільшого лише затверджували факт зміни власника маєтності. У джерелах відклялися й відповідні документи, якими на юридичному рівні закріплювалися угоди купівлі-продажу, оренди, застави, обміну, дарування тощо. Це або листи-дозволи на здійснення операцій із нерухомістю («консенси»), або листи-підтвердження («потвержене»). Що важливо, такі листи набували правомочності, коли великий князь підписував їх, перебуваючи у межах ВКЛ (винятками були лише акти, якими надавався дозвіл на купівлю-продаж маєтності чи землі). Документи, що засвідчували пожалування або підтвердження маєтності вічним правом, мали видаватися за спільним рішенням великого князя і панів-ради лише під час вального сейму (арт.25, розд.І).

Таким чином, низкою артикулів І ЛС у ВКЛ регулювався ринок землі та визначалися правові норми перерозподілу шляхетських земельних володінь. Відзначимо, що розглянуті вище положення статуту, а також більшість артикулів, якими внормовувалися практично всі сфери функціонування державного організму ВКЛ, стали результатом кодифікації як звичаєвих, так і правових норм, що широко застосовувалися в юридичній практиці ВКЛ задовго до виникнення І ЛС⁹.

Практичне застосування відповідних норм І ЛС яскраво ілюструється конкретними договорами купівлі-продажу, застави, дарування або запису, оренди та обміну. Угоди (контракти) купівлі-продажу особливого поширення набули у середині XVI ст. Цьому сприяла позитивна економічна кон'юнктура, що склалася як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках. Литовська шляхта (власне литовська, а також українська й білоруська) після запровадження І ЛС отримала певні можливості для розширення своїх володінь не лише за рахунок великокнязівських пожалувань, а й через купівлі, нехай і обмежені третиною від загальної величини маєтності. Причому придбані таким чином землі (купівля) відразу отримували статус приватної власності шляхтича.

У результаті купівлі у волинських шляхтичів Тихна й Олехна Гринковичів Козинських віленським біскупом Яном Ісаївського дворища, а також полів і сіножатеї Хотенового, Ловчого та Грем'ячого у Кременецькому повіті за 60 кіп литовських грошів у Луцьку був оформлений відповідний запис

продажу, датований 8 квітня 1532 р. Указані володіння перейшли братам Козинським у спадок від їхнього батька Гринка Мжачича Козинського, які той вислужив у великого князя Александра Ягеллончика. Продавці передавали новому власникові разом із володіннями також і документи, які підтверджували їхні права на вказані землі (у цьому випадку – привілей Александра Ягеллончика Гринкові Мжачичу Козинському). Тихно й Олехно Козинські у диспозиційній частині договору записали умову (санкцію), згідно з якою ані самі вони, ані їхні нащадки чи родичі не претендуватимуть у майбутньому на продані землі. Важливою складовою запису продажу мали бути відтиски печаток свідків, безпосередньо присутніх під час оформлення угоди – авторитетних у даній місцевості шляхтичів. Договір купівлі-продажу Козинських із віленським біскупом Яном своїми печатками засвідчили князі Василь Федорович Четвертинський та Юрій Михайлович Сокольський, пани Боговитин Петрович Шумбарський і Богдан Костюшкович Ставицький, котрий був луцьким намісником, уповноваженим князем Федором Михайловичем Чорторійським¹⁰. Наступного року віленський біскуп Ян дещо збільшив свої володіння на Кременеччині. Про це свідчить запис продажу кременецького шляхтича Івашка Сенкевича Денисковича віленському біскупові на вистужені ним у великого князя Александра Ягеллончика селище Демківці і двірець «верх Вілії» неподалік від Кременця за 230 кіп грошів (від 20 березня 1533 р.). І. Денискович, як і попередній продавець землі, зобов'язувався не претендувати на продані володіння, а також гарантував «оказувати и заводити и при его м(и)л(о)сти у праве мощно стояти и очищати, как скоро его м(и)л(о)сть мне через листь свой росказати рачил под виною его ж м(и)л(о)сти тремасты копами грошей» та представляв усі документи на свої володіння: «А котрыи листы и потвержене гос(пода)рей королей ихъ м(и)л(о)сти на тыи селища есми мел, ям тыи листы всии потверженя ихъ м(и)л(о)сти его м(и)л(о)сти кн(я)зю Яну в руки дал, а тыи пенязи двесте копъ и тридцат копъ грошей зуполна у его м(и)л(о)сти взялъ»¹¹. Свідками укладання контракту стали князі Іван та Федір Михайловичі Вишневецькі, Кузьма Іванович Заславський, ейшицький державця, а також пан Боговитин Петрович Шумбарський, котрий одночасно обіймав уряди кременецького судді, городничого та мостовничого¹².

У 1542 р. литовські шляхтичі Брожин, Мартин та Урбан Станіславовичі Борбенаєвичі разом зі своєю матір'ю за 310 кіп литовських грошів продали власні сіножаті Петрові Станкевичу Гуделю, ключникові пана Миколая Радзивілла. У документі була також визначена «зарука» (своєрідна компенсація за недотримання або порушення умов укладеного договору¹³) на господаря у розмірі 12 рублів грошів. Даний контракт купівлі-продажу був укладений 3 серпня 1542 р. у Підбереззі й скріплений трьома печатками¹⁴. Подібна форма запису продажу маєтності існувала й напередодні набуття чинності другою редакцією Литовського статуту. Так, 20 квітня 1562 р. господарський маршалок князь Олександр Андрійович Сангушкович Кошерський оформив у Вільно запис продажу Річицького маєтку шляхтичу Матису Савицькому за 4000 кіп литовських грошів¹⁵. Якщо у попередніх прикладах у змісті договорів купівлі-продажу ми не знаходимо вказівок про відчуження третини маєтностей їх власників (вочевидь, це малося на увазі без спеціального застереження), то князь Сангушкович Кошерський уважав за необхідне у своєму записі вказати на те, що «вынявши з третее части всихъ именей моихъ отчизных, одно именье мое Речицу, лежащее на Полесьи межи волостями Ратечскими и Ковелскими Хотяшева, продал есми тое именье свое Речицкое пану Матысу Савицькому»¹⁶. Із цього запису видно, що Річицький маєток не перевищував третьої частини від усіх володінь князя.

Цікаву інформацію про особливості перерозподілу земельного ринку надають привілеї та підтвердні листи литовських володарів. Так, 27 вересня 1538 р. у Кракові господарський боярин Іван Леонович отримав від Сигізмунда I Старого підтвердний лист на свою вислугу і купівлю, яка у листі означена наступним чином: «Кгардиянъ кляштора панны Марии у Вильни князь Юрий зъ дозволеньемъ всее братьи свое тамошнее продали ему два человеки отчизныхъ того кляштора панны Марии на ймя Мартина Неверовича а Юхна Дацевича зъ братьею, и з детми ихъ, и со всеми полми, сеножатми, дубровами, з водами и службами тыхъ людей, з данми грошовыми и медовыми и иншими всякими пожитки, которые от давныхъ часовъ з оныхъ людей бывали и со всимъ с тымъ, якъ ся тьи люди здавна в себе мають за сорок копъ грошей литовскихъ вечно»¹⁷. Великий князь своїм рішенням наказував Іванові Леоновичу «держати и вживати водле купли свое и листов купчихъ на вечные часы, а с тою выслугою, которую на князи Матфеи выслужил, маеть онъ князю Матфею служити до его живота, а по животе князя Матфеевомъ волень он самъ и его потомки з оными двема человеки кому хотят служити водле листу его, который онъ на то в себе маеть. И на то дали есмо ему сесь нашъ листъ, до которого и печать нашу казали приложити»¹⁸.

Із подібних листів можна також почерпнути інформацію про обіг тих чи інших володінь. Зокрема, у диспозиційній частині привілею польського короля і великого князя литовського Сигізмунда II Августа раконтишському намісникові Дмитрові Ігнатовичу на будинок у Вільно (від 12 листопада 1557 р.) вічним правом згадується попереднє надання цього будинку Сигізмундом I Старим панові Богданові Скипорову, котрий невдовзі продав цей двір предкові Дмитра – Войтехові Павловичу Влошку («...ино ач колвек тот продок его Войтех Павлович Влошко сам доброволне под право местское был поддался и почал был к нему через который час послушенство чынити...»¹⁹). Дмитро Ігнатович виклопотав у Сигізмунда II Августа підтвердний лист на вказану маєтність. Господар задовольнив прохання шляхтича таким чином: «Тот дом его в месте Виленском лежащий за рекою Вилнею против пляцу пани Войтеховое Носиловское от права местского и всяких полатков капщизны, повинностей и послушенства к нему належачого и от стояня в нем господою каждого гостя и дворан наших вызволили есмо, и сим нашим листом вызволяем и подтвержаем то ему самому, его жоне, детем и их потомком вечно и навеки непорушно...»²⁰. Як бачимо, перш, ніж указаний будинок у Вільно перейшов до Дмитра Ігнатовича, він змінив двох власників.

Не менш поширеними документами, які засвідчували стан ринку землі у ВКЛ, були дарчі угоди. Як правило, такі договори укладалися у колі крвних чи близьких родичів, а також між патронами й слугами. Так, дарчим записом від 13 листопада 1530 р. у Коріжичах шляхтич Сенко Гринкевич Гавсович подарував своєму патрону лущькому старості князеві Федорові Михайловичу Чорторійському третю частину купленого у свого брата Федка маєтку Тудорова. У договорі була обумовлена санкція («а я, Сенко Гавсович, и жона, и братя, и сестры, и ближнии мои не маем ся ни чим у тую третюю част уступовати, и ни о то з их милостью правом правоват, ани з детьми их милости и вже некоторыми причинами того под их милостью того поискивати не маем») та визначалася зарука у розмірі по 100 кіп грошів на користь князя і замок Новгородок. Що цікаво, у цьому ж документі С.Гавсович зробив запис, згідно з яким заставляв князеві Ф.Чорторійському дві третини маєтку Тудорова у сумі 80 кіп грошів «до живота» заставника²¹. Даний документ ілюструє поширений на той час спосіб, за допомогою якого шляхта оминала статутні положення про заборону відчуження всієї маєтності. Чис-

ленні приклади свідчать, що, згідно зі статутними артикулами, шляхтичі продавали чи дарували третину маєтності, а дві третини або віддавали у заставу, або в довічну оренду («до живота» заставника чи орендодавця).

Із даного у Вільно 24 грудня 1552 р. підтвердного листа Сигізмунда II Августа дізнаємося, що новгородський воєвода, маршалок дворний, підскарбій земський, староста слонімський і мстибоговський пан Іван Горностаї подавав своїй дружині пані Марії Богданівні Заславській чотири двори «з двори мурованними и деревеными по своемъ животе до ее живота на доживотное ее мешканье и к тому и иншии речи, и самъ то усты своими нам объявил и привилеем нашим господарскимъ то в нас ей потвердилъ». Далі І.Горностаї, ушановуючи вірність і цнотливість своєї дружини, розпорядився наступним чином: «Одно именьє с тых именеи своих купленное дал даровал и записал ей малжонце своей с тых чотырех дворцов своих один двор свой Солнининский з дворцомъ, Мустенянский з будованьемъ дворным и с пашнею дворною, и с челядью невольною, и с паробками и людьми тяглыми, и со всеми землями тых дворцов, и с озеры и со всем на все, яко его милость тот двор купил и што к нему прислужил от всих детей, сынов, дочок и от близких своих по своемъ животе вечно и навеки непорушно». Таким чином, І.Горностаї надавав право дружині по його смерті вільно розпоряджатися подарованими дворами і, до того ж, «от инших близких своих ее заховываючи и в моц, и в поживанье, и в шафованье по своем животе тоей малжонце своей пускаючи»²².

Такий же прихований механізм переходу у повному обсязі нерухомості від одного власника до іншого простежується у двох трансакційних договорах між подружжям Пронських. Так, першим листом від 11 січня 1556 р. (Вільно) дружина житомирського старости князя Андрія Глібовича Пронського Ганна Миколаївна Сапежанка записала своєму чоловікові 8000 кіп литовських грошів заставним правом на двох частинах своїх «именей отчизныхъ и материстых. Того есть меновите именья подъ Браславлемъ Литовскимъ лежачие, замокъ и место, и кажно дворъ и место Задвичье, двор Лужьки, а в Литве дворъ Ятвезьско, двор Титовячы и двор Овновячы в Жомойти». Мотивацією позики було те, що маєтності князя А.Пронського зазнали значних збитків. У договорі також визначалася зарука у 2000 кіп литовських грошів²³. Своім другим листом, датованим тим самим днем, Ганна Миколаївна Сапежанка дарувала своєму чоловікові, посилаючись на відповідний артикул статуту, третю частину всіх своїх володінь²⁴. Таким чином, вона спочатку записала дві частини борговим записом, а третю частину подарувала, у результаті чого відчужила всі свої володіння на користь князя А.Пронського. У двох випадках княгиня зверталася з проханням до віленського воєводи пана Миколая Радзивілла, щоб її договори були внесені до віленських замкових книг. Відтак, укладені угоди засвідчувалися публічно.

Згодом, 5 березня 1555 р., у Вільно датується договір, згідно з яким Ганна Миколаївна Сапежанка та її чоловік князь Андрій Глібович Пронський дарують дядькові Сапежанки дворному маршалкові князеві Павлові Івановичу Сапезі (на знак подяки за його опікунство над Сапежанкою) і записують вічним правом «часть мою всю именя Понемоня и Кгедикголдишок, которая на мене, Ганну Михайловну, по небожчику пану Фридриху Ивановичу Сопезе, дядьку мему, приржонным спадком пришла, якъ двор, такъ бояр, слугъ пугных, людей тяглых месцких и их земель, так и челяди невольное, пашен, пол, лесов, боров, бортей, дубров, пуцъ, сеножатей, озер, лововъ звериных, пташих и бобровых гон, рекъ, ставовъ и всяких пожитков пеняжных, медовых, житных, дяколных и куничных»²⁵. Наведені приклади дарчих угод підтверджують положення про обіг шляхетських маєтностей шляхом дарування у колі родичів.

Шляхта ВКЛ широко практикувала укладання заставних та орендних договорів, менш розповсюдженими були угоди обміну. Як зазначалося вище, шляхом укладання заставних чи орендних контрактів шляхтичі могли приховувати свої наміри щодо відчуження володінь у повному обсязі. Дані договори також надавали можливість вирішувати фінансові проблеми, адже передаючи у заставу чи в оренду свої маєтності шляхтич отримував готівку, необхідну для нагальних потреб, і тим самим не втрачав своїх володінь, маючи можливість викупити їх (у випадку застави) або припинити оренду. Так, наприклад, за умовами договору застави від 15 березня 1540 р. київський воевода пан Андрій Якубович Немирович отримав 1600 кіп литовських грошів (солідна як на той час сума). Згідно з договором, він заставив 2/3 усіх своїх володінь, як отчизних, так і материзних, своєму синові Станіславові²⁶.

В орендних договорах чітко визначався термін оренди та її ціна. Наприклад, листом від 25 квітня 1563 р. луцький та острозький єпископ Марко Жоравницький повідомив луцький замковий уряд, що передає в оренду князеві Іванові Чорторийському Медківське дворище з виплатою щорічно по 5 кіп литовських грошів²⁷. За два дні князь і луцький та острозький єпископ уклали відповідний контракт²⁸, а 19 червня 1563 р. князь І.Чорторийський отримав від Сигізмунда II Августа підтвердний лист, за яким йому та його нащадкам надавалося право на володіння церковним дворищем Медківським, отриманим в оренду від луцького й острозького єпископа Марка Жоравницького зі щорічною виплатою по 5 кіп литовських грошів на користь соборної церкви Іоанна Богослова у Луцьку²⁹.

Угоди обміну укладалися шляхтою здебільшого або за потреби концентрації володінь у межах однієї господарсько-адміністративної одиниці, або при зміні місця проживання (наприклад, унаслідок посідання уряду в іншій місцевості). Так, договором обміну від 17 листопада 1536 р. Федір Якович Вористський віддавав бояринові маршалка Волинської землі свої села Лепесівку та Радошівку в обмін за маєток Біличі³⁰. Згідно з контрактом від 12 квітня 1540 р., князь Дмитро Іванович Путятич обмінявся з паном Іваном Іллїнічем селами «во Дрюцку на имя сельцо Ильи Диринича, а Харкович». Село Дириничі з усіма прилеглими землями отримав І.Іллїнич, а князь Д.Путятич – село Харковичі «так жо со всем, какъ пан Ивашко держалъ ..., а менили есмо промежи собою вечно непорушно при наших животех и по насъ будучимъ ближнимъ нашим и детемъ нашим ненадобно того рушати...»³¹.

Траплялися випадки, коли в обміні маєтностей були зацікавлені представники правлячої у ВКЛ династії. Наприклад, 29 вересня 1544 р. королева Бона Сфорца ініціювала укладення угоди обміну з луцьким старостою князем Андрієм Михайловичем Санґушковичем Кошерським. Згідно з контрактом, князь (а також усі наступні луцькі старости) отримував у володіння луцьке вїтївство взамін за Мельницький маєток. Цим договором також визначалися умови відносин луцького старости і луцького лентвійта³². 23 травня 1565 р. за ініціативою дорогицького зем'янина Матиса Савицького було укладено договір обміну між ним і Сигізмундом II Августом, за якою перший просив володаря взяти до свого столу куплений у князя Олександра Андрійовича Санґушковича Кошерського за 400 кіп литовських грошів маєток Річицю у Володимирському повіті й надати взамін 60 волок землі в Упітській волості. Дане прохання М.Савицький мотивував тим, що він надалі не може володіти Річицею через постійні сутички річицьких підданих із ковельськими сусідами. Великий князь зважив на аргументи дорогицького зем'янина й погодився на обмін, у результаті чого видав М.Савицькому відповідний трансакційний договір³³.

Вище аналізувалася норма І ЛС (арт.19, розд.І), згідно з якою за шляхтою визнавалося право на володіння маєтностями, якщо їхній власник мав відповідні надавчі або підтвердні листи Казимира Ягеллончика чи його нащадків. Даний припис широко використовувався у сфері регулювання ринку землі, що підтверджується низкою документів. Так, великий масив інформації про великокнязівські надання чи підтвердження міститься у книгах записів Литовської метрики. Механізм укладання трансакційних договорів дедалі вдосконалювався, і з часом оформився стандартний формуляр відповідних договорів купівлі-продажу, дарування, оренди, застави, обміну й запису³⁴. Процес отримання великокнязівського підтвердження на володіння тією чи іншою маєтністю складався з кількох етапів. Спершу шляхтичі укладали відповідний трансакційний договір, потім вони його оприлюднювали, записуючи або у замкові книги (вони збереглися лише фрагментарно), або до книг Литовської метрики. Таким чином, теоретично документи за угодою мали зберігатися у двох контрагентів – набувача і збувача землі, а також у вигляді копії впису до замкових книг чи до книг Литовської метрики. За потреби власник маєтності міг отримати ще одну копію угоди – т.зв. випис³⁵. Після цього він звертався до великого князя із проханням, щоби той видав йому підтвердний лист на володіння. Саме така процедура забезпечувала шляхтичу правомочність його дій щодо оформлення документів на володіння нерухомістю, а підтвердні листи великих князів литовських слугували відповідною гарантією у випадку ймовірних судових процедур, порушених проти землевласника.

Підтвердні листи намагалися отримати якнайшвидше. Так, від Сигізмунда I Старого відповідні документи на свої купівлі одержали кн. Костянтин Іванович Острозький (17 лютого 1529 р., Вільно)³⁶, Дашко Васильович (10 грудня 1532 р., Краків)³⁷, волинський зем'янин Василь Юрійович (6 квітня 1533 р., Краків)³⁸, кн. Федір Андрійович Сангушкович (12 серпня 1533 р., Вільно)³⁹, (10 вересня 1533 р., Вільно)⁴⁰, кн. Ян, біскуп віленський (10 жовтня 1533 р., Вільно)⁴¹, (22 вересня 1534 р., Вільно)⁴², господарський дворянин Томко Сачкович (2 січня 1536 р., Вільно)⁴³, кн. Василь Михайлович Сангушкович (20 травня 1536 р., Вільно)⁴⁴; на заставі – кн. Ілля Костянтинович Острозький (7 квітня 1535 р., Вільно)⁴⁵; на записи, або дарчі договори – кн. Ян, біскуп віленський (6 березня 1531 р., Краків)⁴⁶, (8 жовтня 1533 р., Вільно)⁴⁷, волинські зем'яни Яцько Яцькович Скленський (16 березня 1532 р., Краків)⁴⁸ та Олехно Богданович Княгининський (1 березня 1533 р., Краків)⁴⁹, кн. Федір Михайлович Чорторійський (1 березня 1534 р., Вільно)⁵⁰, вінницький зем'янин Грицько Олексійович (12 березня 1536 р., Вільно)⁵¹ тощо. Подібними ж прикладами характеризуються й періоди владарювання інших литовських правителів⁵². А наведений перелік підтверджень Сигізмунда I Старого лише за 1529–1536 рр. дає чітке уявлення про масштаби операцій із нерухомістю й, відповідно, про ринок землі у ВКЛ.

Нижче подано типові угоди купівлі-продажу, дарування, обміну, а також підтвердний лист на купівлю. До наукового обігу зазначені документи вводяться вперше. Публікація здійснюється згідно з дипломатично-критичним методом та у відповідності до запропонованих В.Німчуком «Правил видання пам'яток, писаних українською мовою та церковнослов'янською української редакції» (К., 1995) із деякими змінами.

№1

**Запис продажу Тихна і Олехна Гринковичів Козинських віленському
біскупові Янові з князів литовських на дворище Ісаївське, поля із сіножатами
Хотенове, Ловче, Грем'яче у Кременецькому повіті у сумі
60 кіп литовських грошів (8 квітня 1532 р., Луцьк)**

А Тихно а Олехно Гринковичи Козинский зъ жонами и з дѣтми н(а)ш(и)ми, визнаваєм симъ н(а)шимъ листомъ кождомѣ доброму, хто на него посмотрѣт або | чтучи его слышит нинешнимъ и на потом бѣдѣчимъ, комѣ бѣдетъ потреб того вѣдати. Што ж которое дворище Исаевское, а к томѣ пола | и сеножати на има Хотеново а Ловчѣе, а Гримачѣе в Кременецкомѣ повѣтѣ от(е)ць нашъ небожчик Гринко Мжачич Козинский выслужил на корист славное памяти Александрѣ королѣ его м(и)л(о)сти. Мы тоѣ дворище и пола и сеножати, к тому и два ч(е)л(о)в(е)ки наши отчизный на има Пархѣна Иванѣвича а Мацка Дѣмковича из землею ихъ на долгость и на широкость со всемъ, как са в собѣ тоѣ дворище, пола и сеножати и тыи люди | зъ землами своими мають з работами, з доходы и поплатами всѣми, которыи з нихъ идут, продати кн(я)зю Ану его м(и)л(о)сти с кн(я)жать | литовскихъ з Божѣе м(и)л(о)сти бискупѣ виленскомѣ за шестьдесятъ копѣ грошей широкоѣ личбы литовское монеты его м(и)л(о)сти самомѣ | и потомкомѣ его м(и)л(о)сти вѣчно и навеки непорушно. Волень его м(и)л(о)сть и справедливый наследки его м(и)л(о)сти то собѣ розширити, прибавити, людми осадити, мѣнати, даровати и ку своему вжиточномѣ и лѣпшому обернути, как налепей его м(и)л(о)сть розумеючи. До чо|го жъ вжо мы дети и близкий наши ничого не мають мети и который привилей кор(о)ла его м(и)л(о)сти на есмо в себе мѣли, тотъ | есмо его м(и)л(о)сти в рѣки дали, а тыи пѣнази шестьдесятъ копѣ грошей зполна ѣ его м(и)л(о)сти взяли.

А при томѣ были и тому добре звѣдоми кн(я)зь Василей Федорович Четвертеньский а пан Б(о)говитин Петрович Шумьбарский, а кн(я)зь Юрей Михайлович Соколский, а пан | Богдан Костюшкович Ставецкий, на том час бѣдѣчи намѣстникомѣ луцкимъ от кн(я)за Федора Михайловича Чорторыйского. |

Іакож ихъ м(и)л(о)сть дла лѣпшого сведомѣя и твердости на жадане наше и печати свои весполук и з нашими печатми кѣ семѣ | нашому листу приложили.

Писан в Луцкѣ, м(е)с(я)ца апрѣл(я) 8 день, лѣта Божего | нароженна 1532, инѣдикѣта 5.

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie. – Dz.X: Zbiór Dokumentów Pergaminowych (Tak zwana Metryka Litewska). – Sygn.4789. – K.1.

№2

**Дарчий запис Сенка Гринкевича Гавсовича князеві Федорові Михайловичу
Чорторыйському на третю частину купленого у брата Федка Гринкевича Гавсовича
маєтку Тудорова (13 листопада 1530 р., Коріжичі)**

Іа, Сенко Гринкевич Гавсович, визнаваю самъ на себе симъ моимъ листом, | кождомѣ добромѣ ны(н)єшнимъ и на потом бѣдѣчимъ, хто на нег(о) по|сморит або чтучи его слышит, и кому бѣдетъ потреб(а) тог(о) ведати, | моимъ ближчимъ, иж которю часть отдѣленю кдпиль есми | ѣ брата своего(о), ѣ Федка Гринкевича Гавсовича, воймѣни н(а)ш(о)мѣ Тудоровѣ, | которал была в заставѣ ѣв Олехна Мишковича ѣ тридцати копах | грошей съ ч(е)л(о)в(е)комѣ отчизнымъ на има Олисѣцѣмъ Даниловичим, | его жоною из ихъ дѣтми обѣль вѣчно и непорѣшно, никомѣ не | вѣнноѣ за шестьдесят коп грошей зъ огороды, и с селищи, з навозы, с полми, и з гаи, и с сеножатми, и с промѣжки, з рекою, рѣча[ем], | и з млиномѣ, и з мѣтвицѣмъ, и с попасы, и зъ кгороды, овоща[ми] | и зо всѣмъ с тымъ, как са тоѣ в собѣ з вѣкѣ маѣт. А так іа, Сенко Гринкевич, | видачи есми кѣ собѣ великю ласку и добродѣство кн(я)за Федора его м(и)л(о)сти | Михайловича Чорторыског(о), старосты лѣцког(о), а бѣдучи ни чимъ не припѣже|ный туо третюю часть имѣнья Тудорова, которю есми купиль | ѣ брата моего(о) Федка, даю, дарю и записю вѣчне и непорѣшне кн(я)зю Федорѣ | его м(и)л(о)сти | Михайловичѣ Чорторыскомѣ, старости луцкомѣ, и ег(о) м(и)л(о)сти кна|гини и их м(и)л(о)сти дѣтемъ и потомками зо всѣмъ с тымъ верхѣ писаными, | ако ѣ брата своего есми купил. Мають их м(и)л(о)сть туо третюю

часть, которюю | на ђ брата своег(о) кѡпил, держати и еживати вѣчно и на вѣки вѣч(но). | Маеѡ волны их м(и)л(о)сть тѡю третюю часть продати, и отдати, и промѣнати, и росширити, и ку своемѡ лѣшпомѡ пожиточному обернути, | а на Сѣнко Гавсович, и жона, и брата, и сестры, и ближнии мои не маемъ са | ни чимъ ѡ тѡю третюю част ѡступовати, и ни о то зъ их м(и)л(о)сть правомъ правовати, а ни з дѣтми их м(и)л(о)сти, и вже никоторыми причинами | тог(о) под их м(и)л(о)стью того поискѡвати не маемъ. А если бых на, Сѣнко, або жо|на, або брата, або сестры, и которыи ближнии мои хотѣли са ѡ тѡю третюю часть ѡступовати и тог(о) поискѡвати, тогды не позываючи || [Арк.1 зв.] предъ жадное право, первѣи маемъ их м(и)л(о)сти заплатити стѡ коп грошей то[...]| мовити, а вины на замок г(о)с(по)д(а)рьскый Новгородок сто коп грошей заплатити, | а их м(и)л(о)сть предъ са тѡю третюю част на вѣчноѡ держати, а его треба была | мнѣ пѣназей, Сѣнку Гавсовичѡ, на застави, есми тѡю двѣ части, которюю есми купил ѡ брата моег(о) Федка в Тѡдоровѣ кн(я)зю Федорѡ ег(о) м(и)л(о)сти | Михайловичу Чорторыйскомѡ, старосте лѡцкомѡ его м(и)л(о)сти, кн(я)г(и)ни | и их м(и)л(о)сти детемъ восмидесат копах грошей монѣты и личбы | Великог(о) кн(я)зства Литовског(о) по десати пѣназей ѡ грош зо вѣмъ, | як са тьи двѣ части в собѣ маюѡ и ако на ѡ брата моег(о) купилъ, не ѡставаючи на себѣ ничог(о), акъ вышеѡ в симъ моемъ листѣ выписано. Маюѡ их м(и)л(о)сть тьи двѣ части, вѣрхѡ писаные, держат(и) | и вживати в той сѣме пѣназей восмидесат копах грошей до живота его, а на, Сѣнко, до живота моег(о) не маюѡ их м(и)л(о)сти тых двохъ частехъ | выкѡповати, если бы по моемъ животе брата або сестры | и ближнии мои хотѣли за тьи двѣ части пѣнази, верхѡ писаные, отложити, тогды што его м(и)л(о)сть и дѣти его м(и)л(о)сти на тое | имѣне наложат, выкупѡючи з долговъ люди, земли и сѣножати, што | еше отецъ н(а)шъ и matka, и брат мой позаставлял(и) и што теж | его м(и)л(о)сть наложит в ѡдоване и в село, и на ставы, и распашы | и людьми ѡсадит, тогды первѣи маюѡ их м(и)л(о)сти тот вес на|клад отложити, тую верхѡ писаню сѣму пѣназей осмѡдесат коп грошей литовское личбы, маюѡ их м(и)л(о)сти отдати, | а тьи двѣ части ку своимъ рѡкамъ взати, а которое збоже ег(о) м(и)л(о)сть | [...] (рядокъ настѣльки зѡсований, що не пѣдаѣтся реконструкцѡи – А.Б.) | тых двохъ частей, маюѡ тое свое збоже с той землѡ за[брати] | и кѡ своимъ рѡкамъ взати, а землѡ яловю подати, и збоже поста|новѣное зъ оное землѣ маюѡ их м(и)л(о)сть взати.

А при томъ были к то|мѡ добре свѣдоми: митрополитъ Киевскый и Галицкый и сѣна Рѡси | Макарей его м(и)л(о)сть, а пан Богданъ Мартиновичъ Хребтович, а | кназъ Василей Ивановичъ Крошинскый, а пан Юрей Федоровичъ Хребтович, а | пан Семѣнъ Кмита, намѣсникъ новгородскый, а пан Иванъ Харитоновичъ || [Арк.2] [...] (половина рядка не пѣдаѣтся реконструкцѡи – А.Б.) тымъ панамъ, верхѡ писаные, | и их м(и)л(о)сти печати. И их м(и)л(о)сть на мое чоломбите вчинили и пѣчати свои приложили к сѣму моемѡ листу и на, Сѣнку Гринковичъ | Гавсович, и свою печатъ приложилъ есми к сѣму моему листу. |

Писанъ ѡ Корѣжичох, под лет(о) Бож(его) нарож(еня) 1530, | м(е)с(я)ца ноабра 13 денъ, индикта 11.

Российская национальная библиотека (Санкт-Петербург). Отдел рукописей. – Ф.293: Западнорусские акты. – Оп.1. – Ед. хр.43. – Л.1–2.

№3

Запис угоди обміну королеви Бони луцькому старості князеві Андрієві Михайловичу Сангушковичу Кошерському і всім майбутнім луцьким старостам на луцьке вйтівство з усіма прибутками заміною за Мельницький масток (29 вересня 1544 р., Брест)

Бона, Божю м(и)л(о)стью королеваа полскаа, великаа кн(я)г(и)на лит(ов)скаа, рускаа, прѡскаа, жомоитскаа, мазовецка и иных

ѡзнаймемъ тымъ нашимъ листомъ, которое войтовство лѡцкое купили есмо в дочокъ войта лѡцкого Гана, а такъ мы змовѡ | вчинили съ старостою лѡцкимъ, маршалкомъ корола его м(и)л(о)сти кн(я)земъ Андрѣемъ Михайловичемъ Сѣнкушковичемъ Кошерскимъ, который имен|на волости Мелницкое Брѡховичи, Козлиничы и ѡстатокъ головбѡ з давныхъ часѡв тагнули кѡ Мелници, ино кды великий кназъ | Швитригайло отдалъ былъ Мелницѡ стрелцѡ своемѡ Зѡбу, тогды тьи имена zostали при замкѡ корола его м(и)л(о)сти Лѡцку, а

так | тоє имєне Мєлница пришла в руки наши, где ж есми замок заробити казали. Ино мы тыи имѣна взяли фримарком и привєрнѣли | к замкѣ н(а)шомѣ Мєлници. А старостє лѣцкомѣ и его потомком старостам лѣцким против тых имєнєй дали есмо войтовство | луцкое зов сими доходы к войтовствѣ прислѣхаючими, тоєст три дома войтовских, двѣ лазни, померное з медѣ прѣсногю, из збожа катка | и к тому плат з лазєн мещанских, которыи в домєх своих мещанє мают, а вино горѣлое, а колада и великоцоцкое вина малыи и великии, а | домѣ, где Кграбинский мешкал, которыи доходы староста луцкий тепєрєшний и потом будѣчи мают на себє брати, с которых доходов в кож|дый год шло нам плату сто и тридцат копѣ грошей, нижели кн(я)зь, староста луцкий и потомки его, нє мают лантвойта обирати и встановлати, | лєч бурмистровє и рѣдцы и все посполство мают собѣ лантвойта обирати и кого они оберут, того емѣ принати и нам дати знати то, | гды з волею нашою оногю лантвойта им мѣти, а кн(я)зь староста нє маєт мещан правом замковѣм судити, алє лантвойт з бурмистры и рѣдцы мают мещан сѣдити правом их малбарским дла того, ижбы подданым нашим от старосты обтаженя нє было.

И на | то есмо емѣ дали сєс нашѣ листь з нашою печатью.

Пи(и)сан в Берєстѣ, под лѣт(о) Бож(его) нарож(єня) 1544, м(є)с(я)ца сєнт(ября) 29 днѣ, | индикта 3.

Bona regina |

Иванѣ Шижкович.

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie. – Dz.X: Zbiór Dokumentów Pergaminowych (Tak zwana Metryka Litewska). – Sygn.4805. – K.1.

№4

Підтвердження Сигізмунда I Старого князєві Василєві Михайловичу Сангушковичу на купівлю половини маєтку Туличова у Володимирському повіті на вічність (20 травня 1536 р., Вільно)

Жикгимонт Божю м(и)л(о)стью корол полский, великий кн(я)зь ли(то)вский, | рдский, пруский, жомойтский, мазовецкий и иных |

Чинимъ знаменито симъ нашихъ листомъ, хто на него посмотришь, або чтучи его вслышитъ, нынешнимъ и потомъ будучимъ, кому бѣдетъ потребъ того ведати. Билъ намъ чоломъ кн(я)зь Василєй Михайловичъ Санъкгушковича Ковельский ѿ томъ, штож продашь ему имєньє, выслугѣ свою, ѣ повєтє Володимєрьскомъ половицу Туличова кн(я)зь Петръ Михайловичъ Острожецкий, за чотыриста копѣ грошей монеты Великого кн(я) зства Литовъского на вечность, которое онъ выслужилъ на братє нашомъ, славное памєтє Александрє, короли его м(и)л(о)сти, з дворомъ своимъ, и с польми пашными того двора, и сєножатми, з людьми со всьими ихъ подачьками и рѣботами, и со всимъ з тымъ, якъ онъ самъ к рукамъ своимъ тоє имєньє держалъ и якъ сѣ то сѣ стародавна в себє мєло, которого жъ имєнья онъ самъ з жоною, и з дєтьми, и с потомъки, и з ближними своими вєчнє сѣ | вырєкъ, ижъ вжо немають в то ничим сѣ вступати и никоторыми причинами того подѣ кн(я) земъ Васильємъ поискивати, и листь свой на парѣкгаменє писанный подѣ печатью своєю и подѣ сведомомъ и печатъми | з людєй добрыхъ ему даль, и тежъ привилєй нашѣ за чимъ кн(я)зь Петръ тоє имєньє держалъ и листь брата нашогю Александра, корола его м(и)л(о) сти, ему жь ѿтдалъ, где жь кн(я)зь Василєй тотъ листь его продажный и привилєй наш | и листь корола Александровъ перед нами покладалъ. Ино на привилъи нашомъ описано, ижъ есмо за его к намъ веръную службу половицу того имєнья Туличова, которю держалъ Федько Твличовъский водлє даінины брата нашогю Александра, корола его м(и)л(о)сти, кн(я)зю Петру и его жонє, и дєтємъ и напотомъ будучимъ ихъ счадкомъ з людьми и со всеми ихъ землами пашными и бортными, сѣ сєножатъми, з лесы, боры, и з даіными грошовыми, и медовыми, бобровыми, куничными, с озєры, з реками и рєчьками, сѣ ставы и зѣ ставищи, з млыны и ихъ вымєлками, и со всеми ихъ землами и пожитъки, как сѣ тоє имєньє сѣ стародавна | ѣ границахъ своихъ мєло навєчность потверъдили. А к тому на листє брата нашогю, корола Александра, и тежъ на томъ жє привилъи нашомъ выписано, ижъ землининъ володимиръский Тирика хотєть | половицу того имєнья Туличова без дозволенъя брата нашогю на вечность продати. И его м(и)л(о)сть тую половицу кн(я)зю Петру дозволилъ в оно-

го земанина по близкості купити. А тому Тирику приказаль, | абы оное половины нико-
му иному мимо кн(я)за Петра непродавалъ. Ино дей кн(я)зь Петръ тоева право свое ему
спустилъ. И билъ намъ чоломъ кн(я)зь Василей Ковельский, абыхмо при той купли его за-
ставили и листом | нашимъ на вечность то ему потвердили, о чомъ жо и панове рада н(а)ша
Великого кн(я)зства насъ за нимъ ждали. А такъ мы привилыя нашего кн(я)зю Петрѣ да-
ного и листу корола его м(и)л(о)сти Александрова и теж | листу его купчого огледавши,
з ласки наше на чоломъ битье его то вчинили на то дали ему сесь нашъ листъ и тѣю ку-
плю его потверждаемъ нашимъ листомъ вечно ему и его кн(е)гини, и ихъ детемъ | и на-
потомъ будучимъ ихъ счадкомъ, маеть онъ тѣю половинѣ имениа Туличова, выслугу кн(я)
за Петрову, з людми и со всеми ихъ и со всеми ихъ землами пашными и бортными, и з
сеножатями, з лесы, боры, и з даньми | грошовыми, и медовыми, бобровыми, и куничными,
и с озеры, з реками и речъками, съ ставы и ставищи, з млыны и ихъ вымельки, и со всеми
ихъ землами и подачками, и со всимъ с тым, | ак са тоє имени съ стародавна ъ границахъ
своихъ маеть, водле данины Алексанъдра, корола его м(и)л(о)сти, и потверженья нашего,
ак кн(я)зю Петрѣ на твердстахъ его было то описано. А што са | дотычетъ дрѣгое половицы
того имениа Тѣличова, естли кн(я)зь Василей тую половинѣ в оного земанина Тирика або въ
его потомковъ купить, тогда маеть такеж держати то навечные часы, а том Тирикъ або
его потомки мимо кн(я)за Васила Ковельского немают того никому продавати, и воленъ
онъ тамъ себе розширити, прибавити и къ своему лепшому а вжиточному обернути, акъ
самъ налепей розумеючи.

А на твердостъ того и печат(ь) нашу казали есмо привесити къ сему нашому листѣ.

Писан ъ Вилии под летъ Божего нароженя тисача пачсот тридцать | шостого року,
м(е)с(я)ца маа двадцатого дна, инъдикта деватого |

Михайло писар.

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie. – Dz.X: Zbiór Dokumentów Pergaminowych (Tak zwana Metryka Litewska). – Sygn.4786. – K.1.

¹ Про джерела шляхетського землеволодіння у Великому князівстві Литовському див: *Блануца А.В.* Шляхетське землеволодіння у Великому князівстві Литовському: джерела дослідження // *Укр. іст. журн.* – 2009. – №2. – С.194–207. Не вдаючись до детального аналізу історіографії питання, звернемо лише увагу на останню працю, пов'язану із запропонованою тематикою: *Topolska M.B.* Przemiany zachodnioeuropejskiego pogranicza kulturowego pomiędzy Bugiem a Dźwiżą i Dnieprem (polsko-litewsko-białorusko-ukraińskie losy od XV do początku XX wieku). – Zielona Góra, 2009. – S.47–74.

² *Pirmasis Lietuvos Statutas: Tekstai senąja balt., lot. Ir senąja lenkų k.* / VU, Lietuvos MA Lietuvos istorijos inst. – Vilnius, 1991. – T.2, d.1. – 428 p.

³ Див.: *Князі Масальські: документи і матеріали XVI ст.* – Вип.1 / Підгот. до друку й авт. текст А.Блануци, Д.Ващука. – К., 2007. – С.116.

⁴ *Lietuvos Metrika* (далі – LM). – Кн. №227 (1533–1535): 8-oji Teismų bylų knyga / I.Valikonytė, S.Lazutka. – Vilnius, 1999. – P.165.

⁵ Ibid.

⁶ Ibid.

⁷ Ibid. – P.131.

⁸ Про функціонування інституту третини у ВКЛ див.: *Bardach J.* Trzecizna – część swobodna w litewskim prawie majątkowym XV–XVI wieku // *O dawnej i niedawnej Litwie.* – Poznań, 1988. – S.120–139; *Блануца А.* Норма про «trzeciznu» в Першому Литовському статуті та її рецепція до кінця XVI ст. // *Pirmasis Lietuvos Statutas: straisnių rinkinys* / I.Valikonytė, L.Steponavičienė. – Vilnius, 2005. – P.99–106.

⁹ Про практичне застосування норм щодо регулювання ринку землі у ВКЛ до набуття чинності І ЛС див.: *Блануца А.* Трансакційні угоди шляхти Великому князівства Литовського у достатутотий період // *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету. Історичні науки.* – Т.20 (стаття передана до друку).

¹⁰ *Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie* (далі – AGAD). – Dz.X. – Sygn.4789. – K.1.

¹¹ Ibid. – Sygn.4790. – K.1.

¹² Ibid.

¹³ Про інститут заруки див.: *Блануца А.* Матеріали до реєстру земельних контрактів волинської шляхти (друга половина XVI ст.). – К., 2005. – С.22; *Kulisiewicz W.* Zaruka w praktyce administracyjnej Wielkiego Księstwa Litewskiego w XV–XVII w. // *Czasopismo prawnohistoryczne.* – 1985. – Т.XXXVII. – З.2. – С.123–137; *Idem.* Zaruka (vadium) w prawie litewskim XV–XVII wieku. – Warszawa, 1993.

¹⁴ Lietuvos mokslu akademijos biblioteka. Rankraščių skyrius. – F.6-190. – Апр.1.

¹⁵ AGAD. – Dz.X. – Sygn.4806. – К.1.

¹⁶ Ibid.

¹⁷ Lietuvos mokslu akademijos biblioteka. Rankraščių skyrius. – F.6-166. – Апр.1.

¹⁸ Ibid.

¹⁹ Lietuvos nacionaline Martyno Mažvydo biblioteka. Retų knygų ir Rankraščių skyrius. – F.93-1. – Апр.73.

²⁰ Ibid. – Апр.73 v.

²¹ Российская национальная библиотека (Санкт-Петербург). Отдел рукописей (далі – РНБ). – Ф.293. – Оп.1. – Ед. хр.43. – Л.1.

²² Lietuvos mokslu akademijos biblioteka. Rankraščių skyrius. – F.4-10. – Апр.1.

²³ Ibid. – F.2-48. – Апр.1.

²⁴ Ibid. – F.2-49. – Апр.1.

²⁵ Ibid. – F.2-47. – Апр.1.

²⁶ Vilniaus universiteto bibliotekos. Rankraščių skyrius. – F.72-1820. – Апр.1.

²⁷ РНБ. – Ф.293. – Оп.1. – Ед. хр.176. – Л.1–2.

²⁸ Там же. – Ед. хр.177. – Л.1.

²⁹ Там же. – Ед. хр.178. – Л.1.

³⁰ Там же. – Ед. хр.115. – Л.1.

³¹ AGAD. – Archiwum Radziwiłłów. – Dz.1. – Sygn.7609. – К.1.

³² Ibid. – Dz.X. – Sygn.4805. – К.1.

³³ Ibid. – Sygn.4807. – К.1.

³⁴ Про формуляр трансакційних договорів див.: *Лазутка С., Валиконите И., Карнавичене Й.* Введение // Lietuvos Metrika (1528–1547). 6-oji Teismų bylų knyga. – Р.СІ; *Блануца А.* Земельні володіння волинської шляхти в другій половині XVI ст. – К., 2007. – С.86–97; *Його ж.* Матеріали до реєстру земельних контрактів волинської шляхти у другій половині XVI ст. – К., 2005. – С.6–22.

³⁵ Наведемо типовий приклад отримання випису. 12 травня 1568 р., Поневіж. Випис з упітських земських книг, за яким господарський зем'янин Упітського повіту Станіслав Юрійович продав упітському земському судді пану Бартоломею Яновичу Левону «службу людей своїх властних отчизнх у повіте Упитском лежачую найме Грица Руковица и з синми его за певную суму пенязей за пятьдесят коп. грошей литовских на вечность». Цей запис він вніс спочатку до упітських гродських книг і звернувся із проханням до земського судді перенести його до земських книг. Упітський земський підсудок Якуб Юрійович Лемеша та писар Ян Млечко перевірили, чи були на виписі печатки і чи був він підписаний свідками (у даному випадку: упітський державця князь Іван Крошинський та упітський гродський писар). Після цього підсудок наказав слово у слово перенести гродський випис до земських книг (див.: Lietuvos nacionaline Martyno Mažvydo biblioteka. Retų knygų ir Rankraščių skyrius. – F.93-441. – Апр.1–2 v.).

³⁶ LM. – Knyga №12 (1522–1529): Užrašymų knyga 12 / D.Antanavičius, A.Baliulis. – Vilnius, 2001. – P.542–543.

³⁷ Российский государственный архив древних актов (далі – РГАДА). – Ф.389. – Оп.1. – Ед. хр.17. – Л.361 об. – 363.

³⁸ Там же. – Л.425–426.

³⁹ Там же. – Л.480–481 об.

⁴⁰ Там же. – Л.490 об. – 491 об.

⁴¹ Там же. – Л.498 об. – 499 об.

⁴² AGAD. – Dz.X. – Sygn.4786. – К.1.

⁴³ РГАДА. – Ф.389. – Оп.1. – Ед. хр.17. – Л.601 об. – 603.

⁴⁴ AGAD. – Dz.X. – Sygn.4805. – К.1.

⁴⁵ РГАДА. – Ф.389. – Оп.1. – Ед. хр.17. – Л.578 об. – 581 об.

⁴⁶ Там же. – Л.150 об. – 151 об.

⁴⁷ Там же. – Л.493–495, 495 об. – 498 об.

⁴⁸ Там же. – Л.254 об. – 255.

⁴⁹ Там же. – Л.432 об. – 433 об.

⁵⁰ Там же. – Л.547–547 об.

⁵¹ Там же. – Л.612–613.

⁵² Див., напр.: *Блануца А.* Земельні надання та підтвердження Казимира Ягеллончика на українські землі Великого князівства Литовського // Україна в Центрально-Східній Європі. – 2007. – Вип.7. – С.124–140; *Його ж.* Надання та підтвердження Олександра Ягеллончика на українські землі Великого князівства Литовського // Terra cossacorum. – К., 2007. – С.434–455; *Его же.* Земельные пожалования Казимира Ягеллончика на украинские земли Великого княжества Литовского: попытка реконструкции по источникам Литовской метрики // Україна і Велике князівство Литовське в XIV–XVIII ст.: політичні, економічні, міжнаціональні та соціокультурні відносини у загальноєвропейському вимірі: Тези доповідей. – К., 2007. – С.17–19; *Його ж.* Земельні надання Сигізмунда I Старого на українські землі Великого князівства Литовського // Україна в Центрально-Східній Європі. – 2008. – Вип.8. – С.78–97.

The article reveals source, legal, social and economic aspects of real estate (land) market in Grand Lithuanian Duchy during the period of action of I Lithuanian statute that regulated conditions of gentry's land turnover. Agreements of sale, tenancy, pledge, exchange, donation etc. were secured on legal level (letters permitting operations with real estate («konsens»), confirmation letters («potverzhene»)). The article gives typical patterns of agreements of sale, donation, exchange and purchase confirmation letter.

Н.О.Білоус*

ЛЮБЛІНСЬКА УНІЯ 1569 Р.: ІСТОРИОГРАФІЧНІ ПОГЛЯДИ ТА ІНТЕРПРЕТАЦІЇ (до 440-річчя Люблінської унії)

Укладена понад 440 років тому Люблінська унія стала поворотним пунктом в історії України, об'єднавши долі кількох народів в єдиній державі – Речі Посполитій, і докорінно змінивши політичну ситуацію у Центрально-Східній Європі аж до кінця XVIII ст. У статті представлено погляди відомих польських та українських істориків, перебіг найважливіших подій, що передували підписанню люблінського акту, його наслідки та значення в історичній перспективі.

1 липня 1569 р. у Любліні сейм затвердив унійний акт, що проголошував об'єднання Польського королівства і Великого князівства Литовського та утворення нової федеративної держави – Речі Посполитої. Відтак на геополітичній мапі Європи постала нова держава, яка на довгі роки тісно пов'язала історичні долі польського, литовського, українського й білоруського народів. Ця подія практично до кінця XVIII ст. докорінно змінила політичну ситуацію у цілому регіоні і широким відлунням відбилась у XIX і XX ст. І навіть у наш час ми звертаємося до спільної сторінки історії України і Польщі, аби наново усвідомити значення і наслідки тієї далекої події та позбутися деяких стереотипів, які все ще панують у нашому суспільстві.

* Білоус Наталія Олексіївна – канд. іст. наук, ст. наук. співроб. центру соціальної історії Інституту історії України НАНУ.